

15. Ремесло повстанця : збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля”/ ред. і упоряд. Р. Забілий. – Львів, 2007. – 424 с.
16. Русначенко А. Народ збурений (Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках) / А. Русниченко. – К. : Пульсари, 2002. – 519 с.

В статтє дана характеристика работы военного сектора Организации украинских националистов под руководством Степана Бандеры в Галичине в течение второй половины 1941– первой половины 1943 гг. Акцентируется внимание на сотрудничестве гражданской и военной ветвей бандеровской Организации при создании отрядов Украинской народной самообороны, обозначены настроения среди актива ОУН(Б) по антинемецкой вооруженной борьбе.

Ключевые слова: ОУН(Б), военный штаб, конспирация, отряды УНС.

The article presents a description of the military sector of the Ukrainian nationalists led by Stepan Bandera in Galicia during the second half of 1941 – the first half of 1943. Stressed upon the cooperation of civil and military branches of Bandera when creating units of the Ukrainian People’s Self-Defense, outlined sentiment among asset OUN(B) on the anti-German armed struggle.

Keywords: OUN(B), militare Staff, conspiracy, UNS units.

УДК 94 (477.83/.86): 930.2
ББК 63.211 (4 Укр)

Роман Савіцький

ПАПЕРОВІ ГРОШІ ТА МОНЕТИ В ДИСТРИКТІ ГАЛИЧИНА (1941–1944 рр.) ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ

У статті подано характеристику грошових засобів, що перебували в обігу на території дистрикту Галичина в 1941–1944 рр.: “краківських злотих”, рублів СРСР, бофонів ОУН, УПА, інших цінних паперів, а також розмінних монет. З’ясовано, що основною грошовою одиницею був “краківський злотий”, наведені дані щодо часу його введення в обіг, особливостей дизайну та купівельної спроможності. Показано, як з допомогою грошових знаків заявляли про себе суспільству український та польський визвольні рухи.

Ключові слова: дистрикт Галичина, “краківський злотий”, бофони ОУН, УПА, грошові знаки, український національно-визвольний рух, польський визвольний рух.

Гроші чи їх еквіваленти є неодмінною складовою будь-якої економічної системи. Разом з тим вони виступають важливим історичним джерелом та предметом дослідження боністики й нумізматики. Спостерігаючи за динамікою змін у вартості грошей, можна стверджувати про стан економіки, а монетні легенди та зображення на паперових грошових знаках показують найбільш значущі символи для органів влади, що здійснювали їхню емісію.

Метою статті є розкриття особливостей грошового обігу в Галичині в період нацистської окупації (1941–1944 рр.). Тема грошового обігу у дистрикті Галичина за нацистського “нового порядку” досліджена та опрацьована науковцями ще не достатньо. Вагомий внесок у висвітлення даної проблематики зробив дослідник О.Клименко [6; 7, 8]. Побіжно до цього питання звертались й інші науковці, а саме Р.Тхоржевський [12; 13], Р.Шуст [14], Я.Пархімович і Т.Борковські [16], І.Ветров [4], Б.Сенілов [11].

Питання грошового обігу в дистрикті Галичина в період нацистської окупації є доволі складним, що зумовлюється специфікою військового часу. Складність його полягає, насамперед, у тому, що випуск грошей і їхній обіг є одним із складових елементів влади. А претендентів на владу у Галичині в період Другої світової війни було, як мінімум, чотири: Третій Рейх, СРСР, український самостійницький рух, польські елементи. Окрім того, німецька окупаційна влада дозволяла на підконтрольних їй територіях випуск власних “регіональних” грошей, які були офіційним платіжним засобом на рівні з німецькою рейхсмаркою. На території дистрикту Галичина це були злоті (“краківські злоті”, “млинарки”, “золоті”), у рейхскомісаріаті Україна – карбованці, у

протектораті Чехія та Моравія – крони, а держави-сателіти Німеччини (наприклад, Угорщина, Румунія, Словаччина) зберігали власну грошову систему [5, с.28]. Також в обігу перебували сурогати грошей з разовою чи обмеженою купівельною спроможністю. Велика кількість різноманітних грошових знаків та їхніх похідних зумовила гостру потребу класифікації для можливості системного дослідження проблеми. Вдалу спробу такої класифікації подає дослідник О.Клименко. Зокрема, він виділяє чотири групи: гроші вторгнення (основні та допоміжні), гроші визволення (аналогічно два види: основні та допоміжні), фальшиві гроші та окупаційні грошові знаки з різноманітними агітаційними наддруківками [7, с.24–25].

Також на території дистрикту в обігу перебувала певна кількість радянських рублів. Цікаво, що вони зберегли за собою деяку цінність, хоча їхня вартість внаслідок відходу Червоної армії різко впала (з 12 до 25 рублів за рейхсмарку). Німецьке керівництво вміло скористалося цією ситуацією, вилучивши з обігу в Галичині 300 млн рублів за низькою ціною та конвертувало їх через банки нейтральної Швейцарії на власну валюту [8, с.38].

Офіційно дистрикт Галичина було включено до складу Генеральної губернії згідно з “Розпорядження про адміністрацію Галичини” 1 серпня 1941 р. Проте нову грошову одиницю – “краківський злотий” – почали впроваджувати аж 28 серпня [4, с.778]. Але й цей процес затягнувся і, як згадує В.Яшан, тільки 9 вересня 1941 р. це розпорядження було отримано органами місцевої влади і, фактично, у середині вересня 1941 р. на території Галичини було введено в обіг польський злотий [15, с.327]. Тобто на території дистрикту Галичина поширювалась як легальний платіжний засіб “окупаційні гроші”, які були в обігу у Генеральній губернії і, таким чином, ще раз підкреслювалось заперечення німецькою окупаційною владою будь-якого прояву державотворчих ідей у Галичині.

Введення в обіг “краківських злотих” відбувся ще задовго до приєднання дистрикту Галичина до складу Генеральної губернії. Дослідник Р.Шуст коротко, але доволі змістовно, описує цей процес. Зокрема він зазначає, що “15 грудня 1939 р. Генерал-губернатор Ганс Франк видав розпорядження про створення нової емісійної інституції – Емісійного банку в Польщі з керівництвом у Кракові. Населення повинно було в обов’язковому порядку до кінця січня 1940 р. здати до банківського депозиту довоєнні банкноти номіналом 100 та 500 злотих. Замість них в обіг запроваджувалися банкноти вартістю 100 злотих емісії 1932 та 1934 рр. з наддруком “General gouvernement fur die besetzten polnischen Gebiete” (“Генеральний уряд для окупованих польських територій”. – *Авт.*). Однак уже 7 травня 1940 р. всі польські банкноти міжвоєнного періоду перестали бути законним засобом обігу і обмінювалися на нові банкноти, випущені Емісійним банком. Ним було здійснено дві емісії окупаційних грошових знаків з позначенням вартості у злотих: першу – 1 березня 1940 р. – 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 та 500 злотих; другу – 1, 2, 5, 50 та 100 злотих (вони були датовані 1 серпня 1941 р., а купюра номіналом у 100 злотих змінила свій дизайн. – *Авт.*). Автором їх проектів був Леонард Совінський, який значною мірою використав елементи довоєнних польських банкнот. Ці грошові знаки перебували в обігу на західноукраїнських землях до січня 1945 р. Упродовж всього часу їхній курс залишався незмінним – 1 злотий дорівнював 1/2 німецької рейхсмарки. Грошові знаки першої емісії було видруковано у Берліні, другої – у Варшаві. На їхньому аверсі вміщено підписи президента Емісійного банку в Польщі Фелікса Млинарського та його заступника Фелікса Єнджейовського, через що в народі ці купюри називали “млинарками” [14].

Інформацію про купівельну спроможність “краківського злогого” можна отримати з фондів Державного архіву Івано-Франківської області. Зокрема, серед матеріалів є інформація щодо вартості продовольчих товарів: 1 л. нафти коштував 0,65 злотих, 1 кг цукру – 1,53 злотих, 1 л горілки – 8,5 злотих [1]. Оплата праці вираховувалась

відповідно до цін 1939 р., що фіксувалось у документах, які стосуються проекту місцевих бюджетів на 1942/1943 рр.: “В ціли ведення планової господарки, так поодиноких громад, як і Округи та в відповідности до того уложення громадських бюджетів на рік 1942/1943... слідує:

1. Бюджет як підстава до господарки громади та плян до сповнення публичних завдань, мусить бути зложений з якнайдокладнішою калькуляцією, всіх можливих джерел доходу та всіх завдань, які тяжать на громаді.

При укладанню бюджету треба в першу чергу керуватись напрямками старих бюджетів, а головно замкнень рахункових в 1938/1939 і 1939 р. При чому всякі видатки, які мали зв'язок з інтересами бувшої Польської держави треба поминути, а натомисть врахувати такі видатки, які відповідають інтересам Г.Г. (Генеральної Губернії. – *Авт.*) та відбудові знищеного більшовиками краю” [2].

Проте ціни 1939 та 1942 року певною мірою відрізнялись, тому в документі одразу ж наведено уточнення: “Мірилом калькуляції повинні бути посередні норми, які відповідали б сьогоднішній кон'юктурі, з посиленням несамовитої спекуляції.

Однак коли ходить о користування громадського майна і тоді селяни жадають по 2, а то й 3 зл. за 1 літру молока, то очевидно, що оплата за громадське пасовисько не може рівнятись таким ставкам, які були 1939 р., лише відповідно до того підвищенням. В той самий спосіб треба руководитись при калькуляції за користування всякого іншого громадського майна та підприємств” [2].

У відповідности до інфляційних процесів, наполягали на збільшенні оплати своєї праці місцеві чиновники: “Беручи до уваги теперішній воєнний час і вимоги праці та відповідальність сповнення обов'язків, а також теперішній стан цін підвищено платні в деяких випадках і на 100%, як війта і секретаря і інших працівників і солтисів, беручи під увагу їх знання, працю і дбайливість у виконанні обов'язків” [3]. При цьому слід враховувати, що оплата вираховувалась у таких межах: “Бурмістри в міських громадах – від 250 до 350 зл., бурмістри в сільських громадах – від 150 до 250 зл., секретарі – від 180 до 280 зл., заступники секретарів – від 120 до 150 зл., I помічник секретаря – від 80 до 120 зл., II помічник секретаря – від 60 до 80 зл., III помічник секретаря – від 60 до 80 зл., післанець – від 50 до 60 зл.”. Розмір оплати визначався “залежно від величини громади та її маєткового стану” [2].

Варто також зазначити, що випуск окремої грошової валюти на території Генеральної губернії не був поступом для польського населення краю, а, перш за все, спробою встановлення швидкого контролю над фінансовою системою регіону. Про жодну автономію в умовах тоталітарного нацистського режиму не могло бути й мови. Яскравим свідченням цього є зображення на краківських злотих (див. додаток А). Зокрема, на них немає національного символу Польщі – орла, а, натомість, розміщені зображення пам'яток історії, культури та природні ландшафти.

Крім паперових грошових знаків, для потреб роздрібної торгівлі та повсякденного використання необхідні були також монети. “З цією метою у 1941 р. було відновлено діяльність Варшавського монетного двору, який функціонував до 1944 р. За цей час тут емітували розмінну монету номіналом 1, 5, 10 та 20 грошів. Випускалися вони з цинку, якого було використано понад 270 тонн. Кількість відкарбованих монет була доволі значною: 1 гріш – 33 900 тис. шт., 5 грошів – 15 324 тис. шт., 10 грошів – 42 175 тис. шт., 20 грошів – 40 025 тис. шт. Для емісії використовувалась значна кількість штемпелів довоєнного виготовлення з датою “1923”, лише на односторонній монеті вказана нова дата емісії – 1939 р. Повністю змінився дизайн 5 грошів – вони стали меншими, з отвором усередині монети” [14].

Серед обігу траплялась і певна кількість власне німецьких монет. Оскільки оплату німецькі солдати та офіцери отримували у рейсхмарках, то певна частина їх осідала в місцевого населення. Приклад їх залучення до обігу на побутовому рівні пода-

ється у праці дослідника С.Краузе: “В серпні 1942 року в с. Шепарівцях (сьогодні – Коломийський район Івано-Франківської області. – *Авт.*) німецький солдат за 1 л. молока заплатив селянці 20 пфенінгів, хоча вона тричі відмовлялась брати гроші” [9, с.98]. Зрозуміло, що цей приклад не є поодиноким, а економічні зв’язки між окупантами та галичанами мали доволі тісний, перш за все, побутовий характер. Крім того, німецькі рейхспфенінги випускались значним тиражем (див. додаток Б). Загальна кількість розмінних обігових досягала 7 млрд шт. [10].

На території дистрикту Галичина у період 1941–1944 рр. функціонував український національно-визвольний рух. Він знайшов вияв у діяльності як легальних (Український Центральний Комітет, далі – УЦК), так і нелегальних (ОУН(Б), ОУН(М), Фронт Української Революції та ін.) організацій. Останні видавали власні грошові документи – бофони. “Бофони (скорочення від словосполучення “бойовий фонд”) – це однібічні (рідше двобічні) грошові документи (квитанції) з національною символікою та символікою ОУН і УПА й відповідними написами (або тільки із символікою, без написів), із фіксованими номіналами (чи без номіналів). Уповноважені особи від імені ОУН чи УПА видавали їх населенню за добровільно внесені, стягнуті як контингент, реквізовані кошти, у вигляді готівки, іноді продуктів харчування, одягу тощо. Крім суто фінансової ролі бофони також виконували агітаційну функцію, тому їх використовували в повстанській пропагандистській роботі” [6, с.21].

Зрозуміла річ, що окупаційна влада намагалась будь-якими способами обмежити розповсюдження грошових документів, на яких містились заклики до повалення існуючого режиму. Тому бофони не набули широкого розповсюдження серед населення. Загалом, як зазначає дослідник бофонів українського підпільного руху О.Клименко, випуск бофонів характеризувався: тематичною спрямованістю (їх випускали до таких пам’ятних дат, як “Свято Зброї” (“День боротьби”) – 31 серпня, “Свято Героїв революції” – 23 травня, “Свято Соборності України” – 22 січня та “Свято Листопадового зриву” – 1 листопада “Свято Акту – 30 червня 1941 року”); у переважній мірі, разовим використанням; відсутністю номіналу або прив’язаністю до офіційної валюти – злогого [6, с.17–27].

Щодо діяльності Українського центрального комітету на чолі з В. Кубійовичем, то можна зазначити, що “протягом усієї війни це була єдина легальна організація, що могла, хоча і дуже обмежено, боронити соціально-економічні інтереси українців у Генерал-губернаторстві. Згідно зі своїми програмами, УЦК систематично випускав грошові документи для збирання коштів у фонд допомогових комітетів. У 1943 р. УЦК поширив серед населення Галичини двосторонній грошовий документ “Писанка українській дітворі” номіналом 2 злотих” [6, с.24].

Представники польського визвольного руху вважали Галичину неодмінною складовою Польщі. З агітаційною метою вони робили наддруківки на офіційних банкнотах. Зокрема, траплялись написи: “BRATERSTWO BRONI ANGLII, AMERYKI, POLSKI NIECH ZYJE” (“Хай живе військове братерство Англії, Америки та Польщі”) і “OKREG WARSZAWSKI DOWODZTWO ZGRUK IV” (“Округ Варшавський: керівництво IV корпусу”) [7, с.32].

Поряд з основною грошовою одиницею, німецька адміністрація в Галичині використовувала також інші цінні папери:

- для німецької цивільної адміністрації та фольксдойче (осіб арійського походження) – “бецукшайн” (іменні вартісні талони, преміальні марки пунктової вартості, пунктові талони);
- для солдатів Вермахту – “платіжні засоби утримання німецьких збройних сил”;
- для осіб неарійського походження – іменні вартісні талони за виконані зимові роботи, “залізні марки”, ордени, чеки, харчові картки;
- для таборів військовополонених – спеціальні табірні талони [7].

Таким чином, підсумовуючи, можна стверджувати, що основним і найбільш поширеним платіжним засобом на території дистрикту Галичина був “краківський злотий”. Його використовували в офіційних фінансових операціях. “Краківський злотий” був реальним еквівалентом вартості товару та мав стабільний курс по відношенню до німецької рейхсмарки. Проте в обігу також перебували й інші платіжні засоби. На початковому етапі німецької окупації органами влади було забезпечене виведення з обігу радянського рубля, що обмінювався за зниженим курсом. Згодом серед населення Галичини поширились бофони, які емісувалися органами УПА та ОУН. Проте ці грошові сурогати не застосовувались масово внаслідок активної протидії німецької адміністрації. Бофони, перш за все, виконували пропагандистську функцію. З допомогою наддрукувань на “краківських злотих” заявляв про свою присутність у дистрикті і польський визвольний рух. Крім того, в обігу перебували й інші цінні папери з обмеженою купівельною спроможністю та терміном використання, що видавалися офіційними органами влади як оплата за працю.

1. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р-66, оп. 1, спр. 8, арк. 3.
2. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-41, оп. 1, спр. 10, арк. 1.
3. Там само, спр. 53, арк. 40.
4. Ветров І. Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на окупованій території України (1939–1944 рр.) / І. Ветров // Архіви окупації. Т. 1. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 774–781.
5. Гроші в Україні : Факти і документи [Електронний ресурс] / М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, Л. Яковлева. – К., 1998. – Режим доступу : <http://fb2.booksgid.com/content/2B/n-dorofyeyeva-z-storyi-groshey-ukrayini/28.html>.
6. Клименко О. О. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / О. О. Клименко. – К. : Університет банківської справи НБУ, 2008. – 192 с.
7. Клименко О. О. Воєнні гроші в Україні в роки Другої світової війни / О. О. Клименко // Історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 23–33.
8. Клименко О. О. Про деякі аспекти грошової політики окупантів в Україні у 1941–1944 рр. / О. О. Клименко // Історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 33–42.
9. Краузе С. В. Монети та грошовий обіг Галичини / С. В. Краузе. – Коломия : Коломийська друкарня ім. Шухевича, 2000. – 136 с.
10. Монеты Третьего рейха [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
11. Сенилов Б. В. Военные деньги Второй мировой войны / Б. В. Сенилов. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 125 с.
12. Тхоржевський Р. Й. Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності) / Р. Й. Тхоржевський. – Т. : Вид-во Карп’юка, 1999. – 238 с.
13. Тхоржевський Р. Й. Нариси історії паперових грошей на Тернопільщині ХХ ст. (з каталогом) / Р. Й. Тхоржевський. – Т., 2000. – 88 с.
14. Шуст Р. М. НумізMATика [Електронний ресурс] / Р. М. Шуст. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/100032-2-okupatsyn-groshov-vipuski-na-ukrainskih-zemlyah-u-19391944-rr.html>.
15. Яшан В. “Вісник” Станіславівської обласної управи з 29 липня 1941 р. [Електронний ресурс] / В. Яшан // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 2. – С. 327.
16. Parchimowicz J. Katalog Banknotów Polskich i z polską związanych / Janusz Parchimowicz, Tomasz Borkowsky. – Szczecin, 1997. – 316 s.

В статтє дана характеристика денежных средств, находящихся в обращении на территории дистрикта Галичина в 1941–1944 гг. : “краковских злотых”, рублей СССР, бофонов ОУН, УПА, других ценных бумаг, а также разменных монет. Выяснено, что основой денежной единицей был “краковский злотый”, поданы данные относительно времени его введения в обращение, особенностей дизайна и покупательной способности. Показано, как с помощью денежных знаков заявляли о себе обществу украинский и польский освободительные движения.

Ключевые слова: дистрикт Галичина, “краковский злотый”, бофоны ОУН, УПА, денежные знаки, украинское национально-освободительное движение, польское освободительное движение.

The article contains description of funds that were in circulation in the territory of the district of Galicia in 1941–1944: “cracowskiy zloty”, Soviet rubles, bofon of OUN, UPA and coins. The basis of currency was “cracowskiy zloty”, the data on the timing of its issuance, design features and purchasing power. We show how using currency declared themselves to society Ukrainian and Polish liberation movements.

Keywords: district of Galicia, “cracowskiy zloty” bofony OUN, UPA, currency, Ukrainian national liberation movement, the Polish liberation movement.

Додаток 1

Банкноти Генеральної губернії (1940–1944 рр.)

Зображення	Аверс	Реверс
	Номінал	Номінал, напис “Емісійний банк Польщі”
	Номінал, жінка-селянка	Номінал, напис “Емісійний банк Польщі”
	Номінал, жінка-міщанка	Номінал, напис “Емісійний банк Польщі”
	Номінал, зображення двох святих	Пам’ятник Шопену (Варшава)
	Номінал, селянин, жінка з дітьми та портрет Емілії Плятер	Замок Вавель між фігурами архітектора та маляра
	Номінал, селянин, жінка та портрет Емілії Плятер	Суконні ряди в Кракові
	Номінал, селянин	Будівля Банку Польщі у Варшаві
	Номінал, гураль	Гірське озеро в Татрах

Джерело: Банкноты Краковского Генерал-губернаторства. – Режим доступу : http://www.museum-of-money.org/view/banknoty_krakovskogo_general-gubernatorstva_i_vypusk.

Тираж обігових монет Третього Рейху (1940–1945 рр.)

Зображення	Номінал, рейхспфенніг	Метал	Тираж
	1	Цинк	3 319 554 019
	5	Цинк	1 310 131 857
	10	Цинк	1 793 096 980
	50	Алюміній	275 499 468
			Разом: 6 698 282 324

Джерело: Монеты_Третьего_рейха. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.